

Проф. др Боро Бронза¹,
Универзитет у Бањој Луци
Амбасадор

Рад је објављен у Зборнику радова. Крај Првог свјетског рата и настанак југословенске државе, АНУРС, Научни скупови књига LI, Бања Лука, 2020.

Југославија прије Југославије – како је Југославија могла настати раније

„У оквиру проблематике суочавања са насљеђем Југославије значајно мјесто заузима и процјена важности времена њеног настанка. Питање колико је за Југославију, односно период њеног трајања, била битна чињеница да је она као држава настала (тек) 1918. године, често је потцијењено у историјској науци. Одговори на дилеме везане за хипотезе по којима је Југославија могла настати и раније такође у великој мјери отварају перспективе за реалније сагледавање чињенице да је заједничка

¹ boro.bronza@ff.unibl.org

држава већине Јужних Словена настала након Првог свјетског рата. Анализа констелације из претходних вијекова показује да је у раздобљу од краја 14. до краја 17. вијека фактички круцијални противник јужнословенске узајамности било Османско Царство, а након тога, од почетка 18. вијека па све до 1918. године, улогу Османлија као главне препреке ка стварању јужнословенске заједнице, преузела је Хабзбуршка Монархија, касније и под именима Аустрија и Аустро-Угарска. У том смислу рад се бави детаљном анализом трију ситуација у којима је хабзбуршка држава била на ивици колапса, те се у тим тренуцима чинило да је било могуће да Јужни Словени помогну да се њен концепт у потпуности уништи, а да затим и већ тада дође до стварања Југославије. Конкретне ситуације које се у раду опсервирају везане су за 1741, 1809. и 1866. годину.“

У историографијима на просторима бивше Југославије током претходних година, нарочито током 2018. године апсолутно доминантна тематика била је обиљежавање 100. годишњице настанка прве заједничке јужнословенске државе. У том смислу је организован читав низ научних скупова који се бавио проблематиком самог настанка те државне творевине, те комплексним ситуацијама које су обиљежиле њену егзистенцију, у раздобљу од 1918. до 1991. године.² Без икакве дилеме на већини наведених скупова у

² Само у раздобљу од септембра до децембра 2018. године одржано је неколико десетина скупова и изложби посвећених наведеној годишњици, између осталог у Бањој Луци, Београду („Крај рата, Срби и стварање Југославије“, 29.-30. новембра, у организацији САНУ), Загребу („1918. – 2018. Povijesni

првом плану је било разматрање међусобних односа јужнословенских народа у тренутку самог стварања државе, односно у деценијама након њеног настанка, при чему се фактички и сам чин стварања државе по правилу посматрао кроз призму динамике њеног каснијег нестанка.

Како је распад Југославије као заједничке државе 1991. године био повезан са читавим низом негативних конотација, чије наслеђе и данас у потпуности доминира политичким, па самим тим и научним миљеом, јужнословенског простора, то је анализа настанка Југославије на конференцијама 2018. године и раније била првенствено усмјерена ка показивању и доказивању како је југословенска идеја од почетка била сасвим погрешна,³ односно како заједничка држава није ни требала настати. Као логична посљедица таквог приступа додатно се развија став да је Југославија као држава, а и идеологија која ју је створила (не само у завршном чину 1918. године, него и у вијековима претходног развоја), од почетка до краја била у потпуности – вјештачка.

Наравно, таква наглашена „артифицијелност“ подразумева првенствено пежоративност схватања Југославије и југословенске идеје. Штавише, димензије „извјештачености“, „неприродности“, „неутемељености“, које самим тим красе југословенску идеју, а касније су, логично, красиле и југословенску државу, представљају доказ да је цијело вријеме ријеч била о процесу без преседана у оквирима (у најмању руку) европске историје, односно да је таква идеја (па и сама држава у свом облику) нешто што у другим географским оквирима никад није постојало, у било каквом еквивалентном облику.

Компаративна анализа других европских географских миљеа и идеолошких конструката свакако показује да југословенска идеја није била ни посебно егзотична, а ни оригинална, него је представљала још само једну верзију у низу „идеологема“⁴ који

prijeponi i Hrvatska danas“, 29. октобра), Вараждину („Varaždin i sjeverna Hrvatska u desetljeću nakon Velikog rata“, 9. новембра), Задру („Završetak Prvog svjetskog rata u Dalmaciji“, 5. новембра), Љубљани („100. obletnica ustanovitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov“), Херцег-Новом, Источном Сарајеву, Ужицу, Чачку, Требињу...

³ Нпр. примарни мото конференције у Задру у контексту оцјене догађаја из 1918. године, а под којим су медији углавном извјештавали са исте гласио је: „Iz „klaonice naroda“ Hrvatska ulazi u „tamnicu naroda““. <http://www.znet.hr/2018/11/znanstveni-skup-na-sveucilistu-dalmacija-je-nakon-klaonice-naroda-usla-u-tamnicu-naroda/>, приступљено 04.02.2019. 10:36

⁴ Појам „идеологем“ за протонационалне концепте први је употребио њемачки историчар и лингвиста Рајнхард Лауер, 1974. године, и то управо како би означио „илирски“, односно „јужнословенски“ идеологем. Reinhard Lauer, *Genese und Funktion des illirischen Ideologems in den südslawischen Literaturen (16. bis Anfang des 19. Jahrhunderts)*, in Klaus-Detlev Grothusen (hrsg.), *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum III.

су се развијали у Европи од позног средњег, односно раног новог вијека.⁵ У окриљу дјеловања италијанских и њемачких хуманиста настала су и развијена схватања о италијанском и германском (тевтонском) националном идеологему. На трагу њихових матрица, развијаће се и други европски географско-идеолошки конструкти, као што су скандинавски (готски) или пољски (сарматски) идеологем.⁶ У том миљеу долази и до развоја јужнословенског идеологема на простору Западног Балкана, насељеног Јужним Словенима, који је фактички све до прве половине 19. вијека углавном фигурирао под именом илирски.⁷ Али један од фактора који ситуацију око перцепције Југославије и у контексту наведених димензија пежоративности и артифицијелности чини посебно комплексном јесте вријеме њеног настанка, односно размјерно касно вријеме њеног настанка и у том смислу овај рад ће покушати дати неке одговоре, опет углавном кроз призму компаративне анализе.

Перцепција историјата развоја југословенске идеје и данас се у историографији генерално карактерише изразитом различитошћу приступа истраживача. Идеја која се, представљено значајно поједностављено може дефинисати као „осјећај потребе развоја јужнословенске узајамности“, у хронолошком смислу се понекад своди само на неколико деценија пред Први свјетски рат, понекад се посматра у контексту еволуције тзв. „дугог 19. вијека“, понекад се анализира у периоду од првих манифестација имена и агенде саме идеологије, почевши од раног 16. вијека, али понекад се настоји пратити све до првих историјских помена Јужних Словена у доба сеобе на Балкан, током прве половине 7. вијека.

Непобитна чињеница да, у времену од тог досељења у раном средњем вијеку, па све до периода османских освајања, фактички 8-9 вијекова касније, не постоји никаква универзална јужнословенска држава, нити постоје познати подаци о смјерницама да се иста створи на било којој основи,⁸ обично се не узима као основа да се просуђује о

Internationalen Südosteuropa-Kongreß der Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Bukarest, 4.-10.9.1974, Göttingen 1974, 116-143, овдје 126-127.

⁵ Ernle Bradford, *The Shield & The Sword; the Knights of St. John, Jerusalem, Rhodes and Malta*, Hodder & Stoughton Ltd 1972, 149. Sabine Schumann, *Die "nationes" an den Universitäten Prag, Leipzig u. Wien. Ein Beitrag zur älteren Universitätsgeschichte*, Berlin 1974, 90.

⁶ Herfried Münkler, Hans Grünberger und Kathrin Mayer, *Nationenbildung. Die Nationalisierung Europas im Diskurs humanistischer Intellektueller. Italien und Deutschland*, Berlin 1998.

⁷ Опширније у Боро Бронза, Славојка-Бештић-Бронза, Бошко Бранковић, Боривоје Милошевић, *Историја идеје југословенства 1500-1918*, НУБЛ, Бања Лука 1918, нарочито 5-12.

⁸ Мирослав Пантић, *Мавро Орбин*, увод у Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 2006, XI-CXV. Vinko Pribojević, *O podrijetlu i slavi Slavena*, preveli Veljko Gortan i Pavao Knezović, priredio Miroslav

дефинитивним огромним разликама између јужнословенских народа/нација/етничких група/племена, него се таква врста развоја посматра махом управо у контексту одсуства било каквих интенција које би могле бити повезане са националним или етничким у било ком европском географском или политичком миљеу током средњовијековног периода, а не само оном повезаном са јужнословенском или југоисточноевропском стварношћу.⁹

Међутим, када се на „јужнословенском простору“ појави Османско Царство, држава која је показивала највећу и најотворенију намјеру да не води рачуна о било каквим аспектима затеченог стања, како у смислу етноса, религије или политичких структура и традиција, тако и у смислу есенцијалне друштвене организације (у чему су чак и системски приступи Угарског Краљевства или Хабзбуршке Монархије били много осјетљивији),¹⁰ то се први пут појављује и специфична јужнословенска дефанзивна реакција, односно први пут се указује на заједништво Јужних Словена, у смислу поријекла и историје, а затим и на потребу заједничког дјеловања, против непријатеља који се махом и перципирао као заједнички. Како год изгледали путеви раног развоја југословенске идеје 16. и 17. вијека (коју је заиста у то вријеме много прецизније звати јужнословенска), јасно је да је кључна препрека за било какво остварење прокламоване потребе за заједништвом било управо – Османско Царство. По својим смјерницама експанзије, као и по свом есенцијалном устројству, Османско Царство је без дилеме било изразито „анти-јужнословенска“ држава. Обрасци стварања интерних административно-територијалних цјелина се махом нису ослањали на претходно постојеће номенклатуре у смислу државно-политичких традиција. Сама чињеница да је централни дио Балкана обухватао пашалук по имену Румелија, довољно говори да су Османлије дошле са јасном намјером да сасвим свјесно униште све старо, те у навјећој мјери успоставе ново. Колико год су неки јужнословенски језици, а српски нарочито у појединим периодима (посебно у другој половини 16. вијека) имали утицаја и у самом Истанбулу, ипак је проминентност Јужних Словена у оквирима европских дијелова Турске била прилично маргинализована.

Kurelec, Biblioteka Povijest hrvatskih političkih ideja, Kolo I, Knjiga 1, Zagreb 1997. Ernst Benz, *Hans von Ungnad und die Reformation unter den Südslawen*, Zeitschrift für Kirchengeschichte, Jg. 58, 1939, 387-475.

⁹ За примјер Хрвата и Хрватске, сегменти ове тематике су прилично убједљиво продискутовани у John V. A. Fine, Jr., *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans, A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, University of Michigan Press 2006,

¹⁰ Heinz Kramer - Maurus Reinkowski, *Die Türkei und Europa: eine wechselhafte Beziehungsgeschichte*, W. Kohlhammer, Stuttgart 2008.

Крајем 17. и почетком 18. вијека, након што је Хабзбуршка Монархија у два рата против Османлија, који су завршени мировним конгресима у Сремским Карловцима, 1699. године, и Пожаревцу, 1718. године, у потпуности зауставила плиму турске експанзије, дошло је до преокрета, те су управо династија Хабзбург и њена државна творевина у потпуности преузели иницијативу и доминацију на простору којим су у етничком контексту доминирали Јужни Словени.¹¹ Фактички од тог времена, па све до краја Првог свјетског рата, Хабзбуршка Монархија, која је у међувремену еволуирала у Аустрију, а од 1867. године и у Аустро-Угарску, била је кључни проблем на плану евентуалног стварања заједничке јужнословенске државе. Тек када је та препрека формално-правно уклоњена, 1918. године, идеја о стварању заједничке државе је проведена у дјело.

У основи од самог чина стварања заједничке државе, иста је била суочена са читавим низом проблема, који су махом проистицали из унутрашње нестабилности што се темељила на несређеним међусобним односима јужнословенских народних/националних/етничких/племенских група, а што је између осталог била посљедица чињенице да су наведене групе у међувремену свака понаособ значајно унаприједиле степен самосвијести и самобитности.¹² Та интенција је махом надвладала осјећај потребе за заједништвом, па макар и због суште дефанзивне практичности какву је ван сваке сумње пружао јужнословенски оквир. Како је Југославија завршила своју егзистенцију у крвавом грађанском рату који је започео 1991. године, то је питање смисла и потребе самог настанка Југославије 1918. године, постало и остало опште мјесто на цијелом простору бивше државе током свих претходних (тренутно 28) година.

Управо у том контексту се поставља и хипотетичко питање да ли би судбина Југославије, као заједничке државе већине Јужних Словена, можда била другачија да је таква држава евентуално створена раније. При чему постоји извјестан потенцијал да би одговори на такве хипотетичке теорије могли додатно помоћи у анализи проблема везаних и за настанак Југославије, 1918. године, као и за њен нестанак, 73 године касније.

¹¹ Гавро Шкриванић, *Дневник Дубровчанина Михајла Пешића о Пожаревачком мировном конгресу 1718. године*, Српска академија наука, Грађа Књига VII, Историски институт, Књига 6, Београд 1952. Bernd Rill, *Karl VI. Habsburg als barocke Großmacht*, Graz-Wien-Köln 1992.

¹² Никола Пантелић, *Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама*, Етнографски институт САНУ, Београд 1998, 196. Joachim Hösler, *Slowenien. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Regensburg 2006, 238.

Како је већ речено, Аустрија је била круцијални проблем за стварање Југославије у најмању руку од Пожаревачког мира 1718. године.¹³ У том смислу је за овдје постављену хипотезу о потенцијалном ранијем настанку Југославије посебно илустративно разматрати кризне политичке ситуације кроз које је та, тада врло комплексна, хабзбуршка државна творевина пролазила током два посљедња вијека своје егзистенције. У том смислу посебно се издвајају три ситуације:

1. Рат за аустријско наслеђе, 1740-1748, у коме је, а посебно на његовом почетку, Хабзбуршка Монархија, као таква, била готово у потпуности уништена,
2. Систем Француских револуционарних и Наполеонових ратова, 1792-1815, у оквиру којих је, а нарочито, 1809. године, Аустрија опет била доведена на ивицу егзистенције, те
3. Велики аустријски пораз од Пруске у рату вођеном 1866. године, који се надовезао на претходне аустријске поразе у Италији, чиме су до краја, или готово до краја, доведени процеси уједињења Италије и Њемачке, као модерних националних држава, управо на штету Аустрије, која је непосредно након тога (морала бити) трансформисана у Аустро-Угарску.

У све три наведене ситуације догађало се да су Хабзбурговци доживљавали значајне поразе у ратовима на западу, односно посебно на просторима Италије и Њемачке, за које је аустријска династија традиционално била највише заинтересована од свега према чему је тежила. Након тих разарајућих пораза устројство хабзбуршке државе је долазило у такву кризу да се распад државе врло значајно назирао, односно појављивали су се актери који су о њему врло јасно и гласно говорили. Осим тога простор на истоку и југоистоку хабзбуршког миљеа се просто отварао у политичком контексту, те су се појављивале разне комбинације, које су додатно слабиле државну кохерентност и омогућавале развоје разних пројеката, између осталог и пројеката везаних за међусобно интензивније удруживање Јужних Словена.

Три ситуације које ће се овдје анализирати су све значајно хронолошки удаљене једна од друге, односно у сваком од случајева преко 50 година, те су развојне фазе у

¹³ Bertold Spuler, *Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)*, Breslau 1935, 40.

којима су се током њих налазили и Хабзбуршка Монархија и Јужни Словени биле врло различитог карактера.

У оквиру прве кризне ситуације Хабзбурговци су се, након смрти цара Карла VI (владао 1711-1740), и ступања на пријесто његове младе кћерке, Марије Терезије (владала 1740-1780), са сјевера нашли на удару Пруске, коју је предводио нови, такође млади краљ, Фридрих II Велики (владао 1740-1786), а са сјеверозапада на удару Француске и Баварске. Како су све наведене силе одбиле да признају тзв. Прагаматичну санкцију по којој је редосљед наслеђа предвиђао ступање Марије Терезије на пријесто, то је почео разарајући Рат за аустријско наслеђе, у коме су се као врло битан фактор показали Мађари. У почетку док је Пруска освајала Шлезију и потискивала хабзбуршке чете према југу, мађарски феудалци (магнати) су одбијали да помогну новој владарки, што је довело Хабзбурговце на ивицу пропасти. На изборима за новог цара у Франкфурту царска круна Светог Римског Царства Њемачког Народа изгубљена је за аустријску династију први пут након више од 300 година, и то на рачун супарничке династије Вителсбах из Баварске.¹⁴

На југоистоку је Аустрија била додатно начета поразом у рату са Османлијама 1737-1739, па су противници Хабзбурговаца, у првом реду Французи (а донекле чак и Мађари!) рачунали и са Османлијама као потенцијалним савезницима чији би напад са југоистока у потпуности докрајчио превласт Хабзбурговаца на Западном Балкану, а можда и потпуно унишио читаву државну конструкцију аустријске династије. До тог напада није дошло, због чега ће Марија Терезија бити посебно захвална Османлијама све до краја своје 40 година дуге владавине, те ће увијек инсистирати на пријатељским односима са својим југоисточним сусједима.¹⁵ Како се задовољена Пруска повукла из рата након освајања Шлезије, прави преокрет у рату је наступио крајем 1741. године, када је Марија Терезија успјела задобити повјерење, а затим и војску мађарских магната, обећавши им одређене привилегије. Све што се дешавало у мађарској историји током наредних 126 година, односно до трансформације Аустрије у дуалну Аустро-Угарску, показало је колико су мађарски магнати тада погријешили у контексту дугорочних

¹⁴ Karl Vocelka, *Österreichische Geschichte 1699-1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien 2001.

¹⁵ Eva Faber, *Litorale Austriaco. Das österreichische und kroatische Küstenland 1700-1780*, Schriftenreihe des Historischen Instituts, Nr. 5, Veröffentlichungen des Steiermärkisches Landesarchives 20, Trondheim-Graz 1995.

процјена, односно колико су једноставно Мађари већ тада могли добити статус који су на крају и добили, али тек у другој половини 19. вијека.

И док су Мађари били фактор који је у коначници омогућио опстанак, а касније и значајну регенерацију Хабзбуршке Монархије (и то на сопствену штету!), дотле су Јужни Словени махом били пасивни посматрачи турбулентних дешавања, осим оних који су били мобилисани у редове хабзбуршке војске. Иако су међу Јужним Словенима, а посебно међу Србима и Хрватима,¹⁶ тада већ увелико колале разне националне и наднационалне идеје, нарочито у смислу додатне артикулације идеологија, које су неколико деценија раније, што из српске, што из хрватске перспективе изложили гроф Ђорђе Бранковић (1648-1711)¹⁷ и Павао Ритер-Витезовић (1652-1713),¹⁸ ни приближно није постојао потенцијал да се разне јужнословенске групе организују како би нпр. заједнички дјеловале против Хабзбурговаца, те како би добиле неки свој заједнички државни оквир у случају њиховог потпуног војног пораза и распада, односно евентуалне расподјеле простора Хабзбуршке Монархије.

То је било јасно и тим прије што је Османско Царство у том тренутку под својом стриктном контролом још увијек држало респектабилне територије насељене Јужним Словенима. Политичке елите Срба, Хрвата и других Јужних Словена нису биле довољно развијене да би могле дјеловати у смислу софистицираних заједничких пројеката, усмјерених на ослањање према другим савезницима у смислу антиаустријског дјеловања (а касније и антитурског), нити је постојао потенцијал да се такав наступ од страних фактора (нпр. Пруске или Француске) препозна као валидан аргумент да се према Јужним Словенима развија однос као према независним политичким субјектима, којима је унеколико потребно помоћи у остварењу њихових циљева.¹⁹ Перцепција Мађара и

¹⁶ Један њемачки војник из армије аустријског војсковође Еугена Савојског, у вријеме још једног побједничког рата Аустрије против Турске (1716-1718) прикупљао је и записивао пјесме српских и хрватских војника који су се налазили у саставу аустријске армије. *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*, издао др Герхард Геземан, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Српска Краљевска Академија, Сремски Карловци 1925

¹⁷ Nikola Radojčić, Justiniana Prima und Grof Georg Branković, *Südost-Forschungen XXII* (München 1963), 312-325. Јован Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911; Никола Радојчић, *О Хроникама грофа Ђорђа Бранковића*, Прилози за књижевност, књига VI, свезак I (Београд 1926), 1-39. Глигор Станојевић, *Србија за време Бечког рата*, Београд 1976, 242.

¹⁸ Zrinka Blažević, *Misserima Facies Croatiae: Percepcija prirodne okoline tromeđe u djelu Plorantis Croatiae saecula duo Pavla Rittera Vitezovića*, u *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 3. do 7. svibnja 2000. godine u Zadru, Split-Zagreb 2003, 201-211, овдје 205. Христофор Жефаровић, српски зограф. Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*, Београд 1970, 54.

¹⁹ Barbara Haider-Wilson, *Das Kultusprotektorat, der Habsburgermonarchie im Osmanischen Reich. Zu seinen Rechtsgrundlagen und seiner Instrumentalisierung im 19. Jahrhundert (unter besonderer Berücksichtigung*

традиција њиховог средњовијековног краљевства је у том смислу била неупоредиво моћнија и у самој Аустрији, и у Турској, а и у Западној Европи. Међутим, и у мађарском примјеру је било видљиво колико је тадашњи степен развоја тамошње политичке мисли у контексту остваривања националних аутономних циљева још увијек био врло скромно развијен.

Ситуација из 1741. године, када се Аустрија извукла између осталог и због релативно неочекиваног (и у перспективи и неразборитог) повлачења Пруске из рата баш у тренуцима када је Аустрија била пред потпуним колапсом, а и уз поменуто (у основи нелогичну!) лојалност Мађара, те (такође нелогичну) пасивност Османлија, у суштини је била моменат када је хабзбуршке династичке позиције у цијелој Средњој Европи било најлакше у потпуности уништити. У наредним деценијама, током владавине Марије Терезије и посебно њеног сина Јосипа II (1780-1790), Хабзбурговци ће значајно учврстити државне оквири својих посједа,²⁰ те ће их све више настојати устројити по моделима „класичнијих“ западноевропских држава.²¹ На самом крају владавине Карла VI такав концепт још увијек није постојао. Аустрија је била врло лабава држава у којој је систем лојалности почивао само на архаичним идеолошким конструктима, а не на реалним животним хијераријама приоритета.²² У том смислу Аустрија још увијек није била дубински учвршћена на многим територијама насељеним Јужним Словенима, па су могућности њихове организације за заједничку борбу против ње биле релативно широке.²³

Наредна прилика у којој се централно аустријско државно устројство нашло пред потпуним колапсом због драматичних пораза на бојном пољу догодила се тек око 70 година касније. У ситуацији Наполеонових ратова и узастопних аустријских пораза од нове револуционарне Француске, у раздобљу након 1792. године, за Хабзбурговце је посебно драматична ситуација настала 1809. године. Миром у Шенбруну Наполеон је фактички Аустрију свео на статус полувазалне државе, а присилио ју је и на одступање

Jerusalems), in Marlene Kurz u.a. (Hrsg.), *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, Wien-München 2005, 121-147, овдје 127-128.

²⁰ Војин С. Дабић, *Банска крајина, 1688-1751. Прилог историји српског и хрватског народа и крајишког уређења у Банији*, Београд-Загреб 1984, 19-26.

²¹ Josef Matl, *Österreichische Herrscher und Heerführer in der Volksmeinung und im Volkslied der Südslaven*, Österreichische Osthefte 2/4 (Wien 1960), 258-272, овдје 266.

²² Јохан Христифор барон Бартенштајн, *О расејаном илирско-расцијанском народу (1761.)*, приредио Славко Гавриловић, Београд-Ваљево 1995.

²³ Ekrem Čaušević, *Das Türkenbild in Satir von Matija Antun Relković (1732-1798)*, in Markus Köhbach-Gisela Procházka – Claudia Römer (Hrsg.), *Acta Viennensia Ottomanica*, Akten des 13. CIEPO-Symposiums vom 21. bis 25. September 1998 in Wien, Wien 1999, 59-65.

значајних територија насељених Јужним Словенима. Исте године су те територије организоване као Илирске провинције, са главним управним центром у Љубљани, а административно су директно прикључене Француском Царству, иако са њим нису имале непосредну територијалну везу. Простор који је обухватао значајне дијелове данашњих Словеније, Хрватске и Црне Горе, не само да је био физички одвојен од Хабзбурговаца, него је идеолошки устројен на такав начин да се у њему гаји одбојност према аустријском апсолутизму и конзервативизму.

Уз чињеницу да је управо тада на простору Србије у пуном замаху био устанак против турске власти, што је отварало пут ка каснијој потпуној независности Србије, створени су услови за идеолошко повезивање Јужних Словена који су у ситуацији француске надмоћи имали чак и подршку за такво дјеловање, усмјерену између осталог и против Аустрије. Међутим, проблем за Јужне Словене се огледао у чињеници да је таква француска надмоћ била против интереса већине остатка Европе. У том смислу, опстанак Аустрије и њено касније територијално рехабилитовање, па чак и проширење одговарао је не само Великој Британији, него и у Русији, што је било у многеме понављање ситуације из 1741. године. Због свега тога је слом Наполеонове Француске, фактички у два наврата, 1814. и 1815. године, представљао и слом евентуалних јужнословенских концепција, а уз то и самог Првог српског устанка.

Као и 1740-их година, Јужни Словени ни 1809. године нису у потпуности били свјесни шанси које су им се отварале у контексту перспектива међусобне сарадње. То је било тим прије нелогично јер је сам политички оквир који су им Французи бар на одређеном подручју понудили – Илирске провинције – дословце усмјеравао Јужне Словене на могућности дјеловања и развоја који су у основи били и антиаустријски и антитурски.²⁴ Чињеница је да у историографији постоји изразита инклинација ка претјеривању у смислу перцепције француског либерализма у доба Наполеона Бонапарте и на простору Западног Балкана. Француска је форсирала остварење сопствених геополитичких интереса, а не идеолошко очување било каквих јужнословенских оквира, што је јасно илустровано и инстантним уништењем Дубровачке Републике (1806-1808), без обзира на њену готово миленијумску прошлост,²⁵ као што је уосталом нешто раније (1797. године) био случај и са још

²⁴ Душан Пантелић, *Београдски пашалук пред Први српски устанак 1794-1804*, САН, Посебна издања, књига CXLVI, Одељење друштвених наука, књига 57, Београд 1949, 186

²⁵ Josip Bersa, *Dubrovačke slike i prilike 1800.-1880.*, Zagreb 1941, 14.

старијом и моћнијом Млетачком Републиком.²⁶ Ипак, у наведеној констелацији француски интереси су се у многим аспектима поклапали са јужнословенским, те је могућност јужнословенског инволвирања у француску матрицу била размјерно велика, посебно у смислу заједничке организације против аустријског наслеђа.²⁷ Уз то, није било спорно да је сам систем француске управе на простору Илирских провинција у социјалном смислу био неупоредиво либералнији и софистициранији од декадентног аустријског феудалног модела.

Политички развој Јужних Словена током прве деценије 19. вијека био је генерално на значајно вишем степену него што је то био случај 70 година раније, што се видјело из све смјелијих и разрађенијих планова за политичку организацију, какви су нпр. настајали и у оквирима Српске православне цркве.²⁸ При томе је, међутим, значајан фактор био и израженија дивергенција јужнословенских позиција која се огледала и у прилично значајним самосталним резултатима на плану борбе за независност Црне Горе (већ од 1796. године), а затим и Србије (од почетка устанка 1804. године, али и уз претходна искуства стечена током аустријско-турског рата 1788-1791).²⁹ То је те просторе стављало у значајно другачију позицију у односу на сјеверозападне територије насељене Јужним Словенима, и та разлика ће пратити међусобне односе јужнословенских група све до уједињења 1918. године, а и после њега.

Као и 1740-их година круцијални проблем за одрживост јужнословенских концепција лежао је у чињеници да је њихова евентуална усклађеност са француским настојањима била потпуно неусклађена са интересима огромне европске антифранцуске коалиције, окупљене око Велике Британије, Русије, Пруске и Аустрије. Међутим, док су догађаји из Рата за аустријско наслеђе прошли без готово икаквих последица за Јужне

²⁶ Rok Stergar, *Nationswerdungsprozesse und neue Grenzen: Der Zusammenbruch der französischen Herrschaft in den Illyrischen Provinzen und ihre (Re-)Integration in das Kaisertum Österreich*, In: *Am Rande der großen Politik: Italien und der Alpenraum beim Wiener Kongress*, Innsbruck 2017, 97-122.

²⁷ В.Н. Виноградов, "Восточный роман" генерала Бонапарта и балканские грезы императора Павла, у В.Н. Виноградов (ред.), *История Балкан. Век восемнадцатый*, Москва 2004, 162-177, овдје 170-171.

²⁸ За познавање развоја српског и црногорског политичког организовања и стварања првих државничких идеја, односно аустријског схватања тог развоја, посебно је битан документ из 1798. године, под насловом „Тајни приказ плана кога су саставили Илири у споразуму са Црном Гором, а по коме би поново успоставили своје краљевство под руским утицајем“ („Geheime Anzeige uiber den von Illyriern einverständlich mit Montenegro gehegten Plan, ein eigenes Königreich unter russischen Einfluss wieder herzustellen“). Славко Гавриловић, *Грађа бечких архива о Првом српском устанку*, Књига I (1804-1810), САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. 23, 29, 31 и 32 – Одељење историјских наука – Одбор за историју српске револуције 1804-1830, Београд 1985, 4-5.

²⁹ Ulrike Tischler, *Die habsburgische Politik gegenüber den Serben und Montenegrinern 1791-1822. Förderung oder Vereinnahmung?*, München 2000.

Словене, у смислу да су послужили као нова еволуциона карика у развоју политичке свијести о самобитности и самоодрживости, дотле је епизода француског присуства на Балкану и уопште француских револуционарних циљева оставила трајне посљедице на готово све јужнословенске групе.³⁰ И након што је Бечки мировни конгрес успоставио политички поредак који је у многоме био ревизија система који је постојао прије 1792, односно 1789. године, међу Јужним Словенима ствари више никад нису биле исте, односно њихов политички развој је управо тада кренуо напријед крупним корацима, што се ускоро видјело и кроз резултате политичке аутономије у Србији, односно импликације илирског покрета у Хрватској и Словенији.³¹

Коначно, трећа ситуација у којој се Аустрија нашла на рубу потпуне пропасти, а која је у основи одлучујућа за ову тему, везана је за узастопне поразе које је хабзбуршка државна творевина доживљавала на простору Италије и Њемачке у контексту завршетка процеса уједињења тих двију држава у модерном националном облику, нарочито у раздобљу 1859-1866. Пораз од Пруске 1866. године је на том плану био посебно убједљив и разарајући за статус Аустрије као велике европске силе, односно већ тада је показао колико је та држава у организационом контексту заостајала за својим европским панданима, односно колико је већ тада била „зрела“ за растакање.³²

За Јужне Словене је посебно симболично било што су силе које су дјеловале против Аустрије биле вођене националним идејама. Ситуација у Европи 1866. године је дефинитивно била другачија него 1741. или 1809. године – Аустрија је Европи била много мање неопходна, односно у много мањој мјери је представљала фактор пожељне равнотеже него што је то био случај раније. Штавише, за опстанак Аустрије се сада више залагала царска Француска, коју ће то неколико година касније водити у рат са Пруском, а самим тим и у пораз и њен потпуни слом као царевине.

³⁰ Васа Чубриловић, *Међународни положај југословенских земаља крајем XVIII и почетком XIX века*, у Васа Чубриловић, *Одабрани историјски радови*, Београд 1983, 499-524, овдје 521.

³¹ Jakša Ravlic (prir.), *Hrvatski narodni preporod: Ilirska knjiga, I.*, Zora. Matica hrvatska, 1965, 11-12. Peter Vodopivec, *Država, dežele in Slovenci v obdobju absolutizma*, u *Od držav na Slovenskem do slovenske države*, Kočevje 2004, 77-104, овдје 99-100.

³² Jiří Kořalka, *František Palacký (1798–1876): der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat*, Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie; Bd. 30, herausgegeben von der Historischen Kommission für die Geschichte der Habsburgermonarchie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Deutschsprachige Neubearbeitung vom Verfasser unter Mitarbeit von Helmut Rumpler und Peter Urbanitsch, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2007.

Јужним Словенима је посебно могло бити индикативно постављање Италије у контексту рата Пруске и Аустрије, односно чињеница да је фактички симболичким ангажовањем Италије у рату на страни Пруске, италијанска држава у настанку стекла могућност да себи на рачун Аустрије припоји Венецију и околне регије.³³ Исто тако, лекција за Јужне Словене је могла и требала бити и агресивно постављање Мађара, који су готово одмах након аустријског пораза у бици код Садове, јула 1866. године, у великој мјери испунили своје циљеве, односно свјесни аустријске слабости, они су извршили велики политички притисак који је укључивао и пријетње отцјепљењем, те су добили жељену трансформацију Аустрије у Аустро-Угарску, наредне 1867. године.³⁴

Јасно је да је око 1866. године на дјелу била специфична констелација геополитичких односа која је као никад раније у 18. и 19. вијеку ишла на руку Јужним Словенима. Како је у то вријеме под утицајем пансловенских идеја прве половине 19. вијека, те илирског покрета,³⁵ успона Србије као кнежевине, планова о стварању Балканске федерације у круговима око кнеза Михајла Обреновића, језичког договора Срба и Хрвата у Бечу, 1850. године, и многих других идеолошких и практичних манифестација, постојала значајна платформа за организационо приближавање Јужних Словена, то је јасно и да је тадашња ситуација за стварање заједничке јужнословенске државе у смислу стања односа међу Јужним Словенима, и са аспекта политичке равноправности, била повољнија не само у односу на раније периоде, него повољнија и у односу на услове који ће геополитичком сценом владати 50-ак година касније, када се створи Краљевина СХС.

Међутим, као и у ранијим случајевима, тако ни 1866. године код Јужних Словена није постојала ни квантитативно, ни квалитативно гледано довољна критична маса политичке и интелектуалне елите, која би могла извести до краја један тако амбициозан пројекат.³⁶ То је оно што је јужнословенски случај пресудно одвајало од њемачких и италијанских пандана, а у значајној мјери и од мађарских. Штавише, идеализам који је

³³ Derek Beales - Eugenio Biagini, *The Risorgimento and the Unification of Italy*, Second Edition, Longman, London 2002, 106. Martin Collier, *Italian unification, 1820–71*, Heinemann Advanced History, Heinemann, Oxford 2003

³⁴ Klaus-Jürgen Bremm, *1866. Bismarcks Krieg gegen die Habsburger*, Theiss, Darmstadt 2016, 213. Monika Baar, *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford Historical Monographs, Oxford University Press 2010, 29-34.

³⁵ Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji*, Srednja Europa, Zagreb 2006, 37. Michal Kopeček, *Discourses of collective identity in Central and Southeast Europe (1770–1945)*, Central European University Press, 2007, 339.

³⁶ Béla K Király - Gunther Erich Rothenberg, *Special Topics and Generalizations on the 18th and 19th Centuries*, Brooklyn College Press, Brooklyn (New York) 1979, 207.

красио илирски покрет, те касније Михајла Обреновића, Ђуру Даничића, Јосипа Јураја Штросмајера и Фрању Рачког, током 1860-их година, у наредним деценијама је у значајној мјери устукнуо пред развојем партикуларних интереса и све већим наглашавањем разлика међу Јужним Словенима, а не сличности и заједништва.³⁷ У том смислу је стварање државе тек 1918. године било много лакше провести у контексту чињенице да Аустро-Угарска више није постојала као практична препрека, али истовремено и много теже успјешно претворити у дјело у свјетлу еволуције међусобних односа Јужних Словена, који су тада уствари били значајно неповољнији него што су били нпр. око 1866. године. У току тих неколико деценија Србија, а и Црна Гора, су зацементирале позиције своје међународно признате независности, а касније је и додатно учврстиле кроз статусе краљевина, задобијене 1882. и 1910. године. Нарочито су српске побједи у низу ратова 1912-1918 довеле до драматичног нарушавања баланса у контексту полазних позиција за уједињење 1918. године, науштрб територија које су биле под контролом Аустро-Угарске. Управо таква различитост еволуција је и представљала проблем за развој заједничке државе, што се видјело одмах након њеног стварања.

Тим прије је могуће закључити да би пројекат реализације југословенске идеје 1860-их година, уз савезништво са Пруском и Италијом, а усмјерен првенствено против Аустрије, уз посебне димензије односа са Мађарском, имао много више шанси да резултира дугорочно стабилном јужнословенском државом, него што је то био случај са државним пројектом из 1918. године. Врло је могуће да би такав пројекат тада резултирао значајним жртвама у политичким сукобима који би настали и на Западном Балкану. Међутим, тај број жртава би тешко достигао бројеве жртава који су настали у уништавајућем Првом свјетском рату 1914-1918. Штавише, стварање такве државе могло је релаксирати и неке много шире проблеме који су касније и довели до избијања сукоба који је по својим размјерама превазишао све слично у дотадашњој свјетској историји.

ZUSAMMENFASSUNG

³⁷ Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914: Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 1980. Ioannis Papadrianos, *The First Balkan Alliance (1860–1868) and the Bulgarians*, *Balkan Studies*, 42 (2001), 15-20.

Jugoslawien vor Jugoslawien - wie Jugoslawien schon früher entstehen könnte

Im Zusammenhang mit Problemen des Umgangs mit dem Erbe Jugoslawiens Zeit von staatlicher Gründung spielt auch eine sehr wichtige Rolle. Die Frage, inwieweit für Jugoslawien oder auch für die Zeit seiner Dauer (1918-1991, also „nur“ 73 Jahre) die Tatsache, dass Staat (erst) im Jahr 1918 gegründet wurde von Bedeutung eigentlich ist, wird oft unterschätzt in der Geschichtswissenschaft. Antworten auf solche Zweifel, besonders bezüglich der Hypothesen nach denen Jugoslawien auch schon früher entstehen könnte, eröffnen auch Perspektiven für eine realistischere Ansicht der Tatsache, dass der gemeinsame Staat der Südslawen (zumindest Mehrheit der Südslawen, bzw. ohne Bulgaren) erst nach dem Ersten Weltkrieg entstanden ist und erklären auch viele Dimensionen von Schwierigkeiten mit denen Jugoslawien als Staat später konfrontiert war. Es war ziemlich klar dass es schon bei der Staatsgründung widerstreitende Auffassungen über die künftige Staatskonstruktion zwischen Völker Jugoslawiens gab, besonders weil Slowenen und Kroaten einen labilen föderalen Staatsaufbau verfochten, und auf der anderen Seite wollte die serbische Regierung einen mehr zentralistischen Einheitsstaat bilden.

In diesem Zusammenhang befasst sich der Artikel mit einer gründlichen Analyse drei Situationen, in denen der habsburgische Staat (etwa seit 1718 ohne Zweifel Hauptgegner aller Bestrebungen die nach Zusammenarbeit Südslawen führten) kurz vor dem Zusammenbruch stand, und in diesen Momenten schien es möglich, dass die Südslawen Konzept einen südslawischen Staat verwirklichen könnten. Die spezifischen Situationen, die in der Arbeit beobachtet werden, beziehen sich auf Jahre 1741, 1809 und 1866.

Es ist klar, dass um 1866 die Arbeit einer bestimmten Konstellation geopolitischer Beziehungen in Aktion war, die wie nie zuvor im 18. und 19. Jahrhundert selbst in den Händen der Südslawen lag. Zu dieser Zeit, unter dem Einfluss der panslawischen Ideen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, Illyrischen Bewegung, der Aufstiegs Serbiens als Fürstentum, und auch wegen Gründung der Balkan-Föderation im Kreis um Fürst Mihailo Obrenović und dem Sprachabkommen der Serben und Kroaten in Wien im Jahr 1850, und allen anderen ideologischen und praktischen Manifestationen, gab es eine wichtige Plattform für die organisatorische Annäherung der Südslawen. Es ist auch klar, dass die damalige Situation für die Schaffung eines gemeinsamen südslawischen Staates in Bezug auf der Stand der

Beziehungen zwischen den Südslawen und unter dem Gesichtspunkt des politischen Gleichgewichts nicht nur in Bezug auf frühere Perioden besonders günstig war, sondern auch günstiger in Bezug auf die Bedingungen die geopolitische Szene etwa 50 Jahre später prägten, wenn das Königreich von Serben, Kroaten und Slowenen endlich entstanden ist.

Wie schon in den früheren Fällen gab es jedoch auch 1866 unter Südslawen weder eine quantitativ noch eine qualitativ kritische Masse politischer und intellektueller Eliten, die ein so ehrgeiziges Projekt zu Ende führen konnte. Dies ist der Fall, in dem der südslawische Fall entscheidend ist, um sich von den deutschen und italienischen und in erheblichem Maße von den ungarischen zu trennen.

Рад је објављен у Зборнику радова. Крај Првог свјетског рата и настанак југословенске државе, АНУРС, Научни скупови књига LI, Бања Лука, 2020.